

ТЎҚИМАЧИЛИК КОРХОНАЛАРИНИ КЛАСТЕРЛАШТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

доц. Давлятов Бекзоджон

Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

ORCID: 0009-0007-9921-8614

asadbek_eshniyozov@tues.uz

Аннотация. Саноат кластерларини яратиш назариясини ўрганиш уни ташкил қилишнинг бир қанча вариантлари мавжуд эканлигидан далolat беради. Америка, Жанубий Осиё мамлакатлари моделидан ёки замонавий Европа давлатлари моделидан фойдаланиш Ўзбекистон шароитига мос келишини баҳолаш муҳим. Шундан келиб чиқиб ушбу мақолада Ўзбекистон шароитида тўқимачилик кластерларини яратишнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида сўз юритилган.

Калит сўзлар: кластер тузилмалари, илғор тажрибалар, инновацион фаолият, интеграция, бошқариш, саноат рақобатбардошлиги.

ОСОБЕННОСТИ КЛАСТЕРИЗАЦИИ ТЕКСТИЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

доц. Давлятов Бекзоджон

Ташкентский институт текстильной и лёгкой промышленности

Аннотация. Изучение теории создания промышленных кластеров показывает, что существует несколько вариантов его организации. Важно оценить, подходит ли для условий Узбекистана использование модели американских, южноазиатских стран или модели современных европейских стран. Исходя из этого, в данной статье говорится об особенностях создания текстильных кластеров в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: кластерные структуры, лучшие практики, инновационная деятельность, интеграция, менеджмент, конкурентоспособность промышленности.

CHARACTERISTICS OF CLUSTERING TEXTILE ENTERPRISES

assoc. prof. Davlyatov Bekzodjon

Tashkent Institute of Textile and Light Industry

Abstract. Studying the theory of creating industrial clusters shows that there are several options for its organization. It is important to assess whether the use of the model of American, South Asian countries or the model of modern European countries is suitable for the conditions of Uzbekistan. Based on this, this article talks about the specific features of creating textile clusters in the conditions of Uzbekistan.

Keywords: cluster structures, best practices, innovative activity, integration, management, industrial competitiveness.

Кириш.

Ўзбекистоннинг драйвер тармоқларидан бирига айланиб боаётган тўқимачилик саноатида кластерларнинг ташкил этилиши нақақат пахта толасини тўлиқ қайта ишлаш, шу билан бирга экспорт кўрсаткичларини бир неча мартаба ошириш имконини берди. Агар 2016 йида тўқимачилик маҳсулотлари экспорти 1 млрд. АҚШ долларига ҳам етмаган бўлса 2023 йил якунларига кўра қарийб 3,5 млрд. долларга тенг маҳсулотлар хорижий ҳамкорларга етказиб берилди¹.

Тармоқнинг самарадорлиги ошириш, унинг экспорт имкониятларини ва геграфиясини кенгайтириш, шунингдек корпоратив бошқарувнинг илғор тажрибаларини жорий қилиш мақсадида бир қатор ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 21 январдаги “Тўқимачилик ва тикув-трикотаж корхоналарида чуқур қайта ишлаш ва юқори қўшилган қийматли тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ҳамда уларнинг экспортини рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-53 сон, 2023 йил 10 январдаги “Пахта-тўқимачилик кластерлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини тубдан ислоҳ қилиш ҳамда соҳанинг экспорт салоҳиятини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-2 сонли фармонлари соҳа ривожини ҳуқуқий таъминлаш асослари бўлиб хизмат қилмоқда.

Адабиётлар шарҳи

Минтақавий кластерлар назариясининг асосчиси сифатида танилган Энрайт (1992) рақобатбардош устунликлар айнан минтақавий даражада яратилишини асослаб берди. Унинг фикрича, минтақавий кластер – бу иқтисодийнинг ўхшаш тармоқларига мансуб компанияларнинг географик ўзаро манфаатли бирлашмаси.

Чемодановнинг (2014) фикрига кўра, иқтисодийни кластерлаш тизимида ҳисобга олиниши лозим бўлган яна бир муҳим омил, нафақат иқтисодийнинг тегишли тармоқлари компаниялари, балки давлат тузилмалари ва илмий институтлар ҳам фаол жалб этилишидир.

Пахта-тўқимачилик саноатига интеграциянинг эволюцион ривожланиши енгил саноат кластер тизимини интеграциялашган бирлашмаларнинг истиқболли модели деб аташ, унинг шаклланиш самарадорлиги ва ривожланиш мақсадларини минтақавий даражада баҳолаш имконини беради. Кластер сиёсати интеграциянинг энг самарали шакллари ривожлантиришни ўз ичига олади. Услубий ёндашувларни, ишлаб чиқариш кластерларини шакллантириш бўйича илғор хорижий ва маҳаллий тажрибани ўрганиш ушбу жараёни амалга ошириш учун бир қатор шартлар талаб этилишини таъкидлайди:

- ҳудуднинг рақобат устунликларидан фойдаланадиган ва динамик ривожланаётган бозор сегментларига йўналтирилган корхоналарнинг мавжудлиги;
- кучли савдо-саноат палаталари ва профессионал уюшмалар;
- ишонч ва ижодкорлик муҳити;
- кўп сонли кичик ва ўрта корхоналарнинг фаолияти;
- юқори тадбиркорлик маданияти, малакали ишчи кучига эга илмий ташкилотларнинг мавжудлиги;
- саноатни ривожланишини қўллаб-қувватловчи яхши ривожланган инфратузилма;
- кластерларни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантиришга қаратилган минтақавий ҳокимият ва бошқарув сиёсати;
- кластер ичидаги фирмаларнинг доимий ўзаро таъсири (Тохчуков, 2012).

¹ “Ўзтўқимачилик” уюшмаси маълумотлари.

Меркушов (2010) тўқимачилик кластерларининг ҳудудий хусусиятларини ўрганиб, унинг синергия самарасини ёритиб беради, яъни транспорт, логистика ва хомашё харажатлари биргаликда фаолият юритилиши натижасида камаяди. Пахтатоласини қайта ишлаш, ип-калава йиғириш, мато тўқиш ва тикувчилик корхоналарининг бир тизимга интеграциялашуви ишлаб чиқариш узлуксизлигини таъминлайди.

Абдурахмонов (2019) Ўзбекистон шароитида тўқимачилик кластерларининг “дала-дўкон” занжирини тушунтиради, яъни кластер таркибида нафақат корхона ва фабрикалар, балки пахта етиштирувчи фермер хўжаликлари ҳам бўлади. Унинг таъкидлашича, кластерлаштириш хомашё шаклида сотиладиган маҳсулотни тўлиқ тайёр кийим-кечак ҳолатига келтириб, мамлакат ичида 4-5 баробар юқори қўшилган қиймат яратиш имконини беради.

Асгейрссон (2015) кластерларнинг мослашувчанлик хусусиятига урғу беради. Унинг фикрича тўқимачилик саноати модага ўта таъсирчан тармоқ бўлганлиги боис компаниялар мослашувчан бўлиши керак. Кластерлар тизимидаги корхоналар бозор талабининг ўзгаришига индивидуал корхоналарга нисбатан анча тез ва мослашувчан жавоб бера олади.

Тадқиқот методологияси.

Ушбу мақолада энг бирламчи усуллардан ҳисобланган кузатиш, ички элементлар ўзгаришининг кластернинг умумий ҳолатга таъсирини тушунишга ёрдам берадиган индукция усулидан, тўқимачилик кластерларини шаклланишининг бубтун жараёнини қисмлар ва босқичларга бўлиш имконини берган анализ усулидан кен фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Агросаноат кластерлари қатори пахта-тўқимачилик кластерлари тизимини яратиш бир нечта босқичларни ўз ичига олади:

Лойиҳани тайёрлаш	Иштирокчиларнинг ишлаб чиқариш йўналишини баҳолаш, манфаатларни мувофиқлаштириш, пилот лойиҳани ишлаб чиқиш, кластер илоийҳасини ишлаб чиқиш, унинг фаолият кўрсатиш тамойиллари, кластер фаолиятининг меъёрий-ҳуқуқий базасини яратиш
Таҳлилий асос	Кластер ҳудудида инновацион фаолиятни ривожлантириш муаммоларини аниқлаш, мақсад ва вазифаларни белгилаш, лойиҳани ресурслар ва вақт билан боғлаш, дастурни созлаш мақсадида мониторинг ўтказиш
Стратегияни ишлаб чиқиш	Иштирокчилар қўшма фаолияти кўламини аниқлаш, кластер иштирокчиларини инновацион ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш, инновацион ривожланиш дастурини яратиш, кластер кадрлар сиёсати асосларини ишлаб чиқиш
Лойиҳани амалга ошириш	Кластерни бевосита жорий этиш босқичи
Узоқ муддатли ривожланишни режалаштириш	Кластер алоқалари самарадорлигини мониторинг қилиш, кластерни узоқ муддатли ривожлантириш сценарийсини ишлаб чиқиш

1-расм. Кластер яратиш босқичлари

Амалиёт шуни кўрсатадики, кластер тармоқларини жорий этиш ишлаб чиқариш муносабатларини оптималлаштириш, маҳсулот ва умуман саноатнинг

рақобатбардошлигини ошириш, пировард натижада ҳудуд аҳолисининг турмуш даражасини кўтариш учун мўлжалланган. Бошқарувнинг турли даражаларида намоён бўладиган кластер тармоқларини ташкил этишнинг кўплаб афзалликлари ажратиб кўрсатилади – булар, биринчи навбатда, иқтисодий, ижтимоий, экологик ва бошқалардир (1-жадвал).

1-жадвал

Кластер тузилмаларини жорий этиш афзалликлари

Бошқарув даражаси	Кластер тармоғининг афзалликлари
Бутун мамлакат иқтисодиётини бошқариш	<ul style="list-style-type: none"> - хўжалик юритувчи субъектларнинг манфаатини ҳисобга олган ҳолда сиёсатни амалга ошириш; - тармоқ ва миллий иқтисодиётни рақобатбардошлигини оширишга олиб келадиган ички ва ташқи капитал қўйилмаларнинг ўсиши; - инновацион ташаббуслар жорий қилиш; - тармоқ ва бутун мамлакат иқтисодиётининг экспорт салоҳиятини ўсиши; - барқарор иқтисодий ўсишга эришиш
Ҳудудни (минтақани) бошқариш	<ul style="list-style-type: none"> - хўжалик юритувчи субъектларнинг давлат органлари билан алоқаларини йўлга қўйиш ва интеграция; - минтақа иқтисодиётининг ривожланишида рискларни камайтириш; - аҳолининг бандлик даражасини ортиши ва шу тариқа ижтимоий кескинликни камайтириш; - минтақанинг истиқболлари, инновационлиги ва рақобатбардошлигини ошириш
Алоҳида тармоқни бошқариш	<ul style="list-style-type: none"> - тармоқдаги ички ўзаро алоқаларни кенгайтириш; - фаолият турлари бўйича турдош корхоналар ўртасида алоқаларни ўрнатиш орқали тармоқ ичидаги ривожланиш имкониятларини ошириш; - тармоқ корхоналарида ишлаб чиқариш ва бошқа жараёнлар самарадорлигини оширадиган инновацион ишлагмаларни жорий этиш
Алоҳида корхонани бошқариш	<ul style="list-style-type: none"> - ишлаб чиқариш корхоналари илмий-тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи ташкилотлар ўртасида бевосита алоқаларни йўлга қўйиш; - ишлаб чиқариш, сотиш, логистика ва бошқалар бўйича муҳим маълумотларни акс эттирган ҳолда умумий маълумот базасини яратиш; - кластерни ташкил этувчи ташкилотларнинг ўзаро ҳамкорлиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш йўллари излаш; - ишлаб чиқаришдан кенг фойдаланиш имкониятининг пайдо бўлиши ва бошқа омиллар туфайли барча фаолият кўрсаткичлари бўйича рентабелликни ўсиши; - ишсизлик ва қашшоқликни камайтириш, аҳолининг ҳаёт даражаси ва сифатини ошириш (Шукина, 2014).

Шундай қилиб, агросаноат мажмуасида кластер тизимини жорий этишнинг афзалликлари миллий иқтисодиётнинг микро ва макро даражасида кўплаб жараёнларни такомиллаштириш имконини беради.

Қишлоқ хўжалиги самарадорлигини ошириш муаммолари билан шуғулланувчи олимлар агросаноат мажмуасида кластерлаштириш жараёнларини учта соҳага бўладилар: Ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш ва қайта ишлаш. Ушбу соҳаларнинг ўзаро интеграциясининг самарали бўлиши кластер тузилмаларнинг ижобий натижалар кўрсатишига асос бўлади.

Саноат тармоғининг кластерлашиши иқтисодий кўрсаткичларни жадал суръатлар билан оширишини таъкидлаб ўтиш жоиз. Хусусан, тўқимачилик саноатида ишлаб чиқариш кўрсаткичлари 2015-2016 йилларгача ва ундан кейинги даврни таҳлил

қиладиган бўлса, унда кўрсаткичлар 2015 йилдан кейин тез суръатларда ошганини кўришимиз мумкин. (2-жадвал)

2-жадвал

Тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш

	Кўрсаткичлар	2010 йил	2015 йил	2020 йил	2025 йил
Ўзбекистон Республикаси	Саноат маҳсулоти ҳажми, млрд.сўм	38119,0	97598,2	368740,2	1101100,6
	Тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш, млрд.сўм	4845,5	13241,7	36713,9	134210,0
	Кийим ишлаб чиқариш ҳажми, млрд.сўм	575,8	1585,3	10402,4	31942,1

Тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш кластерлар ташкил этилишидан олдин давр, яъни 2010 йилдан 2015 йилгача 8396,2 (13241,7-4845,5) млрд сўмга ошган бўлса, пахта-тўқимачилик саноатида кластерлар ташкил этила бошланган, яъни 2015 йилдан 2020 йилгача бўлган даврда эса (36713,9-13241,7) 23472,2 млрд сўмга ошганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу саноат тармоғида кластерлашиш даражаси ошгани сайин ишлаб чиқариш ҳажми ҳам параллел равишда ортиб бормоқда, хусусан 2020 йилда тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш 36713,9 млрд сўмдан иборат бўлган бўлса, ушбу кўрсаткич 2025 йилда 134210,0 млрд сўни ташкил этди, ўсиш даражаси 3,5 баробардан кўпроқ.

Ушбу тенденцияни кийим ишлаб чиқариш ҳажмларида кузатишимиз мумкин. 2015 йилда соҳа корхоналари томонидан бор йўғи 1585,3 млрд сўлик кийим-кечак маҳсулотлари ишлаб чиқарилган бўлса 2020 йилда ишлаб чиқариш ҳажми 6 баробар кўпайиб 10402,4 млрд сўмни, 2025 йилда эса 31942,1 млрд сўмлик маҳсулотлар ишлаб чиқарилган. Ушбу рақамлар том маънода пахта-тўқимачилик кластерларининг макроиқтисодий тараққиётдаги самарадорлигини кўрсатади, десак муболаға бўлмайди.

Хулоса ва таклифлар.

Юқорида билдирилган фикр-мулоҳазалардан хулоса қилиш мумкинки, кластерларни яратиш ва унинг рақобатбардошлигини таъминлаш инновацион ишланмалардан фойдаланишга асосланган бўлиб, бу минтақа ва бутун давлат иқтисодиётини модернизация қилишга, репродуктив жараёнларининг самарадорлигини оширишга, ялпи ҳудудий маҳсулотни ўсишига, ҳудуднинг экспорт салоҳиятини оширишга ва умумий иқтисодий фаровонликни ўсишига кўмаклашишга қаратилган бўлади.

Адабиётлар / Литература / Reference:

Abduraxmonov Q.X. (2019) *Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi. Darslik. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining "Fan" nashriyoti, Toshkent.*

Asgerirsson B. (2015) *Clustering in the Light and Textile Industry: Adaptability and Fashion Networks. Palgrave Macmillan. London.*

Enright M.J. (1992) *Why clusters are the way to win the game? World Link. No 5, July/August.*

Меркушов А.В. (2010) *Формирование и развитие промышленного кластера в текстильной промышленности // ИГХТУ (Ивановский государственный химико-технологический университет) / Наука.*

Тохчуков Р.Р. (2012) *Алгоритм создания предпринимательского агрокластера Северо-Кавказского федерального округа. // Молодой ученый. №3.*

Чемоданов Е.В. (2014) *Кластерный подход к инновационном развитии АПК региона // Современный проблемы науки и образования. №3.*

Щукина Л.В. (2014) *Агрокластеры как инструмент обеспечения устойчивого инновационного развития сельского хозяйства региона // Вестник ГГТУ им. П.О.Сухого №3.*